

СУПРОВІД НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

С. В. ДРАЧ

Серед найактуальніших проблем сьогодні є світ, заклопотаний забезпеченням прав та свобод найменш захищених верств населення, серед яких на особливу увагу заслуговують діти, а особливо з обмеженими можливостями. Визнання прав нетипової дитини, її інтересів, особливих потреб, організація всебічної допомоги у процесі становлення, у виборі доступної професійної діяльності в наш час є одним із головних завдань соціальної політики кожної держави. Інтеграція «на рівних» таких дітей у суспільство, у групи, колективи однолітків, які нормально розвиваються, і дорослих виступає головною соціальною метою та цінністю.

Дослідженням питань супроводу та соціальної інтеграції людей з особливими потребами, як початкової стадії соціальної інтеграції, займалися такі вчені, як Елен Р. Даніелс і Кей Страффорд, Т. Жулковская, И. И. Лошакова, М. М. Айшервуд, Э. К. Наберушкина. Серед вітчизняних дослідників проблемам дітей з особливими потребами присвятили свої роботи І. Б. Іванова, Л. В. Борщевська, Л. В. Зіброва, Н. Софій, Н. Макаренко, Л. Никонова, І. Єрмакова, А. Й. Капська, П. М. Таланчук, Г. В. Оникович і ще багато інших талановитих вчених.

Мета даної статті – проаналізувати систему супроводу студентів з обмеженими можливостями в інклюзивному освітньому просторі та розглянути подальші шляхи її розвитку вищезгаданої системи.

Можна з упевненістю сказати, що першим, вагомим кроком до визнання рівності прав і свобод людей з особливими потребами та залучення їх до повноцінного життя в суспільстві стало проголошення Організацією Об'єднаних Націй у 80-х роках ХХ ст. «Десятиріччя інвалідів». Усім країнам – членам ООН було рекомендовано всіляко сприяти залученню інвалідів до світової спільноти за певною програмою, створити національні координаційні органи, які б займалися питаннями, що пов'язані з інвалідністю. Ці принципи знайшли своє відображення в політиці кожної країни – учасниці ООН, але шляхи їх реалізації були досить різними. Наприклад, більшість європейських країн вбачали можливість повноцінної інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами через навчання таких дітей у загальноосвітніх закладах. Така політика була також підтримана Радою Європи, вона зафіксована в резолюції зборів Ради Європейського Союзу (ЄС) та міністерств освіти європейських країн 31 травня 1990 року, де підкреслюється, що у спеціальних школах залишаються лише ті діти, які потребують особливого догляду та лікування [1].

Основою ж отримання вищої освіти є державні освітні стандарти, обов'язкові для всіх студентів, незалежно від стану їх здоров'я. Тільки за такого підходу до навчання людей з інвалідністю вони, як професіонали, надалі можуть бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Супровід навчання студентів з особливими потребами – це система заходів, яка має забезпечити рівний доступ до навчання, тобто знищити або принаймні мінімізувати проблеми студентів з особливими потребами у навчанні. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» пропонує таким студентам низку послуг, якими вони можуть користуватися самостійно або з чисією допомогою, щоб бути успішними у навчанні. Немає єдиного та завершеного переліку заходів та послуг, який би задовольняв потреби всіх студентів, незалежно від виду інвалідності, тому надані рекомендації потрібно сприймати та застосовувати індивідуально і творчо.

При впровадженні системи супроводу навчання студентів з особливими потребами ВНЗ має враховувати психофізичні особливості та проблеми навчання людей різних нозологій, їх потреби у компенсації сенсорних вад, що заважають сприймати навчальний матеріал, соціально-психологічні фактори, що ускладнюють інтеграцію студентів у ВНЗ, потреби у фізичній реабілітації та багато інших [2].

Супровід навчання студентів з особливими потребами здійснюється за такими напрямами: технічний, педагогічний, психологічний, медико-реабілітаційний, фізкультурно-спортивний, соціальний, професійна адаптація та реабілітація [10]. Супровід розпочинається з моменту звернення людини з особливими потребами до університету й охоплює процеси підготовки до вступу та навчання у ВНЗ. Усі перелічені складові системи супроводу вступають у дію поступово і можуть діяти одночасно, доповнюючи одна одну.

Найпершою запорукою успішного навчання студентів з особливими потребами є спеціалізований технічний супровід навчання, метою якого є забезпечення таких студентів адаптивними технічними засобами та спеціальними технологіями навчання. Технічний супровід має компенсувати функціональні обмеження студентів і забезпечити принцип доступності до якісної вищої освіти всім студентам, незалежно від виду нозології та ступеня важкості захворювання. На всіх етапах технічного супроводу передбачається індивідуальний (тьюторський) супровід студентів з особливими потребами з метою допомоги людині з інвалідністю у розв'язанні індивідуальних проблем опанування навчальних дисциплін. Технічний та тьюторський супровід здійснюється відділом спеціальних технологій навчання, фахівцями технічної служби і студентами.

Педагогічний супровід навчання передбачає оптимізацію викладання навчального матеріалу студентам з особливими потребами у максимально сприйнятливій для них формі, впровадження сучасних педагогічних технологій навчання, забезпечення навчально-методичними матеріалами. Такий вид супроводу здійснює кафедра за підтримки відділу спеціальних технологій навчання та фахівців методичної роботи. Цей блок повністю залежить від підготовленості викладачів до роботи в інтегрованій групі та від їхньої педагогічної майстерності.

Психологічний супровід спрямований на з'ясування психологічних особливостей кожного студента, зміцнення та збереження його психологічного здоров'я, надання йому необхідної допомоги з адаптації в інтегроване освітнє середовище, сприяння особистісному розвитку. Супровід здійснюється управлінням соціальної адаптації та реабілітації, службою психологічної допомоги та залученими фахівцями.

Медико-реабілітаційний супровід – це комплекс заходів, що спрямовані на підтримку, збереження та відновлення фізичного здоров'я студентів. Його складовими є невідкладна медична допомога, консультивно-профілактична та реабілітаційно-відновлювальна підтримка. Здійснюється супровід персоналом медичних кабінетів, фахівцями з фізичної реабілітації.

Соціальний супровід навчання включає заходи, які спрямовані на забезпечення соціалізації студентів з особливими потребами, зокрема їх соціально-побутової, соціально-культурної та соціально-трудової адаптації. Основною функцією цього блоку є подолання соціальної ізоляції інвалідів, сприяння збереженню і підвищенню їх соціального статусу, залучення до всіх сфер суспільного життя. Соціальний супровід здійснюється управліннями виховної роботи, соціальної адаптації та реабілітації, волонтерами соціальної служби та залученими фахівцями.

Фізкультурно-спортивний супровід заохочує студентів до активних занять фізичною культурою та окремими видами спорту, участі у змаганнях різного рівня та паралімпійському русі, зміцнює мотивацію до здорового способу життя, передбачає поліпшення психофізичного стану студентів і підвищення їх інтелектуальної працевздатності. Супровід здійснюється викладачами кафедри фізичного виховання [6].

Професійна адаптація та реабілітація студентів із особливими потребами може здійснюватися шляхом надання їм робітничої спеціальності в межах фахової підготовки, залучення до роботи у студентських навчально-науково-виробничих підрозділах, студентському науковому товаристві, проходження виробничої практики, навчання студентів у центрі розвитку кар'єри та підприємництва, надання таким студентам допомоги у працевлаштуванні [4]. Цей супровід має здійснювати випускова кафедра, Центр планування та розвитку кар'єри, відділ практики та працевлаштування, відділ виховної роботи.

Забезпечення супроводу навчання студентів з особливими потребами дозволяє їм діяти на рівних з іншими студентами і не є перевагою по відношенню до інших студентів. Саме тому поняття «*inclusion*» за кордоном (США, Канада, Великобританія), де існує 50-річний досвід соціальної інтеграції нетипових дітей, приходить на зміну поняттю «інтеграція». Адже механічне поєднання (інтеграція) в одному класі дітей з особливими потребами та звичайних дітей не означає повноцінної участі перших у житті класу. Англійське дієслово «*inclusion*» перекладається, як «утримувати, включати, мати місце в своєму складі». Тому «*inclusion*» є терміном, що відображає нові погляди не лише на освіту, але й на місце людини у суспільстві [5, с. 358]. Інтеграція в руслі концепції нетиповості являє собою процес об'єднання звичайних та нетипових дітей. При цьому, для останніх не створюються спеціальні умови, адаптоване середовище.

При інклузії відбувається реформування шкіл, перепланування навчальних приміщень таким чином, щоб вони відповідали потребам усіх без винятку дітей. На нашу думку, інклузію необхідно розглядати як етап (або ступінь) інтеграції, її поглиблення і розширення. Організації, які працюють із

людьми з особливими потребами, переважно створюються з ініціативи батьків дітей-інвалідів або самих інвалідів. Їх допомога спрямована на покращення економічних умов сім'ї – надання матеріальної, гуманітарної допомоги, медикаментів. Особлива увага приділяється також проблемі соціальної реабілітації інвалідів, їх інтеграції у суспільство. Засобами досягнення мети тут виступають заняття спортом, організація екскурсій, спільні відпочинок, видання газет і журналів. Okрім дозвіллєвих форм роботи, важливе місце посідає трудова діяльність: формування та розвиток трудових навичок, які є доступними для людини, зважаючи на її особливості [3].

Діяльність неурядових організацій, що працюють із людьми з особливими потребами, є важливим фактором допомоги в розвитку культури, освіти, охорони здоров'я, вирішення їхніх проблем, соціалізації та залучення до активного суспільного життя. Усі форми роботи реалізуються у вигляді соціальних послуг, які отримує людина з особливими потребами [5].

При наданні соціальних послуг людям з обмеженими можливостями необхідно враховувати важливі чинники розвитку їх особистості:

потреба в позитивній увазі, безоцінному прийнятті з боку оточуючих, усунення стигматизації й передженого ставлення;

виховання та інклузії людей з потребами розширення власних ресурсів щодо задоволення своїх потреб;

створення адаптованої ситуації для успішної діяльності;
розвиток ініціативи.

Також важливо брати до уваги домінуючі негативні особистісні утворення у людей з обмеженими можливостями:

комплекс неповноцінності, відчуття неспроможності виконувати деякі функції, підвищена потреба в захисті;

відчуття несхожості на інших, відчуженість від них;

почуття самотності внаслідок обмеженості контактів із зовнішнім світом, підлеглість у контактах;

надмірне очікування допомоги як компенсація за дефект;
підвищена тривожність, що вказує на дезадаптованість;

заниженну самооцінку, що вказує на неприйняття своєї інвалідності та використання деструктивних захисних механізмів;

наявність акцентуацій характеру; екзистенційні проблеми, відчуття втрати сенсу життя – усі діти мають бути включені в освітнє і соціальне життя, вступаючи до школи за місцем проживання.

В інклюзивних школах усі діти, а не лише діти з особливими потребами, забезпечуються такою підтримкою, що дозволяє їм бути успішними, відчувати безпеку.

Вперше принцип рівності прав людей з особливими потребами, який передбачає, що кожний індивідуум має рівні можливості для участі у житті суспільства, був проголошений у Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів [9]. Це означає, що люди з особливими потребами мають отримувати необхідну підтримку в процесі набуття освіти, організації їх трудової діяльності та суспільному житті. Процес навчання людей із функціональними обмеженнями тісно пов'язаний з процесом їх соціалізації впродовж усього життя. Тому інтеграція таких людей у навчальний процес суттєво полегшує їх подальшу інтеграцію у суспільство, оскільки передбачає спільне навчання людей з інвалідністю з іншими людьми. Проте, інтеграція людей з різним станом здоров'я в освітнє середовище ще не гарантує її учасникам рівного доступу до навчання, оскільки у деяких з них можуть бути специфічні освітні потреби. Тому для забезпечення рівних можливостей для освіти людей з особливими потребами необхідно запровадити комплекс заходів, що забезпечить їх повноцінну інклюзію у навчально-виховний процес. Інклюзія вимагає змін на всіх рівнях освіти і, в першу чергу, формування безбар'єрного освітнього середовища. Цей процес передбачає взаємну адаптацію обох сторін: студентів, які приходять до університету зі спеціалізованих (закритих) навчальних закладів або із вузького сімейного кола, до нових умов навчання в інтегрованому освітньому середовищі, а також самого ВНЗ до потреб студентів з особливими потребами [7]. Для повної інклюзії людей з особливими потребами в освітнє середовище необхідно забезпечити вільний архітектурно-освітньо-комунікаційний простір, у якому вони можуть вільно пересуватися, навчатися розвиватись і спілкуватись. Інклюзія таких студентів у навчально-виховний процес забезпечується шляхом запровадження спеціальних освітніх технологій і засобів навчання, а також усіх видів супроводу навчання. Необхідне також розроблення індивідуальних програм, спрямованих на

особистісний і професійний розвиток студентів. Важливе значення має розвиток фізичної культури та зміцнення здоров'я студентів шляхом упровадження фізкультурно-спортивних і медико-реабілітаційних програм. Вирішальна роль в університеті інтегрованого типу відводиться особистості викладача. Успіхи студентів з особливими потребами залежать від розуміння їхніх потреб, надання кваліфікованої допомоги, доброчесності, людяності та чуйності викладачів. Проблемою університету інтегрованого типу є те, що викладачі профільних дисциплін, як правило, не мають дефектологічної і психологічної підготовки, а технології викладання навчальних дисциплін суттєво відрізняються відповідно до особливостей сприйняття студентами навчального матеріалу. Тому, важливою запорукою успішної інклузії студентів з особливими потребами є спеціальна підготовка викладачів до роботи в інтегрованих групах, яка передбачає ознайомлення із функціональними відмінностями, особливостями розвитку студентів різних нозологій та сприйняття ними навчального матеріалу, методиками викладання навчальних дисциплін та кращим світовим досвідом інклузії таких студентів. Тобто для забезпечення ефективної роботи викладачів в інтегрованих групах необхідно організувати постійно діючий семінар для підвищення їх кваліфікації [9].

Для забезпечення інклузії студента з особливими потребами у навчально-виховний процес слід, перш за все, врахувати і максимально компенсувати труднощі сприйняття навчального матеріалу студентами із сенсорними вадами. При цьому в кожному індивідуальному випадку дуже важливо чітко уявляти, яким чином студенту зручніше сприймати цей матеріал: візуально, на слух, тактильно. Відповідним чином має бути підготовлено методичне і дидактичне забезпечення навчального процесу [8]. Наприклад, конспекти лекцій, вказівки до виконання практичних і лабораторних робіт, тестові завдання мають бути підготовлені у паперовому, аудіо- та електронному форматах. Навчальні аудиторії мають бути обладнані спеціальними технічними засобами: активними дошками, мультимедійною технікою, копіювальними приладами, системами підсилення звуку (індукційними петлями, радіомікрофонами тощо). Водночас, студенти мають право використовувати індивідуальні технічні засоби, зокрема диктофони, слухові апарати, ноутбуки. Крім того, на сучасному етапі інклузія неможлива без упровадження у навчальний процес та позааудиторну діяльність інформаційних та комп'ютерних технологій. Для студентів із проблемами пересування (з вадами опорно-рухового апарату, зору, ДЦП), у першу чергу, має бути забезпечена архітектурна безбар'єрність зовнішнього і внутрішнього простору університету. Це означає необхідність спорудження пандусів, установлення широких ліфтів, обладнаних звуковою, тактильною та цифровою інформацією, усунення порогів, наявність спеціальних поручнів уздовж сходинок, забезпечення належної ширини коридорів, дверей, проходів між партами. Необхідним елементом інклузії є встановлення спеціальних меблів для студентів-візочників і для тих, кому важко сидіти за партою тривалий час, створення належних санітарних умов (обладнання туалетів, душових). Для організації самостійної роботи студентів необхідно забезпечити їх безбар'єрний доступ до фондів бібліотеки, що передбачає зручне розташування каталогів та літератури у читальнích залах, а також наявність спеціальних механічних пристроїв для діставання книг із верхніх полиць. Для студентів із сенсорними вадами навчальні матеріали мають бути переведені в альтернативний формат, зручний для сприйняття. Така послуга може надаватися, наприклад, Центром самостійної роботи студентів з особливими потребами, в якому є необхідне обладнання і забезпечені належні умови для роботи. Перш ніж прийняти на навчання людей з особливими потребами, університет (як і будь-який інший навчальний заклад інтегрованого типу) має здійснити низку організаційних заходів, зокрема:

створення спеціалізованої матеріально-технічної бази;

створення безбар'єрного освітнього середовища, в якому приміщення, інформація, техніка і навчальний матеріал доступні для всіх студентів; надання можливості вибору форми навчання (денної, заочної, дистанційної, комбінованої);

наближення освітніх послуг до місць проживання маломобільних студентів (відкриття філій, центрів дистанційної освіти);

підготовка адаптованого навчально-методичного забезпечення для студентів різних нозологій (аудіо-, відео-, тактильних та електронних матеріалів тощо);

перепідготовка викладачів, упровадження спеціальних інформаційних і педагогічних технологій;

адаптація викладачів і студентів до інтегрованого освітнього середовища, формування в колективі толерантного ставлення і розуміння проблем людей з особливими потребами;

урахування індивідуальних особливостей і потреб студентів, організація психологічної підтримки учасників навчального процесу;

надання соціальної та медико-реабілітаційної допомоги;

створення умов для соціалізації, самовизначення і самореалізації;

організація позааудиторної діяльності для забезпечення професіональної адаптації студентів, підготовки їх до працевлаштування і планування їхньої кар'єри.

Отже, система супроводу навчання студентів з особливими потребами охоплює та враховує всі основні моменти, які викликають труднощі у даної категорії населення при отриманні освітніх послуг та потребує наймасштабнішого втілення у практику всіма навчальними закладами різних типів.

Ми вважаємо за доцільне в подальшому впроваджувати в дію вже створені новітні технології навчання студентів з особливими потребами та розробити програму підготовки педагогічних працівників до роботи з такою категорією студентів.

Список використаної літератури:

1. Елен Р. Даніелс і Кей Страффорд. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів. – Л : Товариство "Надія", 2000. – 256 с.
2. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць / за заг. ред. П. М. Таланчука, Г. В. Онкович. – К : Університет "Україна", 2000. – 385 с.
3. Специальная педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др. ; под ред. Н. М. Назаровой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр "Академия", 2001. – 400 с.
4. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмакова та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
5. Проблемы социально-психологической и профессиональной адаптации студентов и аспирантов с нарушенным зрением в современном вузе : материалы Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и тифлопедагогов / под ред. В. К. Рогушкина. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – 165 с.
6. Овсяников В. И. Вопросы организации обучения без отрыва от основной деятельности (дистанционного образования) / В. И. Овсяников. – М. : Изд-во МГОПУ, 1999. – 138 с.
7. Вступ до соціальної роботи : навч. посібник для студентів ВНЗ / За ред. Т. Семігіної, І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
8. Выготский Л. С. Собрание починений // Т. 4 / Л. С. Выготский. – М., 1984. – С. 325.
9. Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні : Стислий аналітичний огляд / В. В. Олійник. – К. : ЦІППО, 2001. – 48 с.
10. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах та таблицях : навч. посіб. / О. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Ю. В. Кудінов.